

Het vijfde hoofdstuk gaat over de receptie-geschiedenis van de symbolistische schilder Jan Toorop, die op Java werd geboren en op zijn veertiende naar Nederland trok. Zijn werk is duidelijk geïnspireerd door zijn Indische periode, maar in vier tentoonstellingen die na 2001 in Nederland werden georganiseerd, wordt dat amper vermeld. Legêne ziet verbanden met de schok die de Indonesische onafhankelijkheid teweegbracht in Nederland en met de impliciete verwestering van de kunstgeschiedenis na het kolonialisme.

In het laatste hoofdstuk staat Legêne ten slotte stil bij enkele monumenten die in de voorbije jaren zijn opgericht door Afro-Surinaamse en Hindustaans-Surinaamse migranten. Enerzijds beogen zij de insluiting van hun ervaring in de gezamenlijke geschiedenis van de Nederlandse maatschappij waar zij nu toe behoren. Anderzijds leiden zij ook tot uitsluiting en nieuwe scheidslijnen. De bestudeerde groepen kiezen immers voor een internationaal profiel en identificeren zich met hun Afrikaanse en Indiase voorouders. Eén van de monumenten is een standbeeld van Gandhi.

Al deze deelstudies spruiten voort uit eerder onderzoek, en worden nu voor het eerst samengevoegd. Legêne heeft goed geprobeerd hen te integreren en voegt regelmatig kruisreferenties in naar andere hoofdstukken. Ze ambieert zelfs een zekere representativiteit. Haar boek omvat een brede periode (van 1794 tot 2008) en gaat zowel over Suriname als over Nederlands-Indië. De cases worden afgewisseld met meer algemene teksten die de koloniale geschiedenis overlopen. Op zich was dat echter niet nodig. Het overzicht is überhaupt onvolledig en een synthese ontbreekt. De kracht van het boek zit in het detail.

IDESBALD GODDEERIS, K.U.LEUVEN

Nieuwste geschiedenis

Verdonk, Dirk-Jan, **Het dierloze gerecht. Een vegetarische geschiedenis van Nederland** (Dissertatie Utrecht 2009; Amsterdam: Boom, 2009, 560 blz., ISBN 978 90 8506 711 5).

In *Het dierloze gerecht* wil Verdonk meer dan de geschiedenis van het vegetarisme in Nederland presenteren. Hij snijdt in zijn vegetarische geschiedenis van Nederland (de ondertitel) een fundamentele kwestie aan, te weten de verhouding tussen mensen en dieren. Dit onderscheid tussen geschiedenis van vegetarisme en vegetarische geschiedenis is vergelijkbaar met dat tussen een geschiedenis van de feministische beweging en een feministische geschiedenis: de eerste behandelt een politiek-culturele beweging voor gelijke rechten, de tweede stelt de verhouding tussen de seksen centraal. Deze parallel tussen vegetarische en feministische geschiedschrijving drong zich bij het lezen van dit boek meermaals op. Verdonk wil aantonen dat dieren een historische constructie zijn en het is een van de (onderliggende) doelstellingen van zijn studie deze ‘niet-menselijke dieren’ – de terminologie maakt de inzet van de studie nogmaals duidelijk – een plaats in de geschiedenis te geven.

Verdonk laat zijn analyse van de verhouding tussen mensen en ‘niet-menselijke dieren’ beginnen in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen dierenbescherming en vegetarisme zich in sociale organisaties begonnen te manifesteren. Het boek biedt geen doorlopend verhaal, maar is opgebouwd uit zes delen: drie over de zogenaamde ‘eerste golf’ van vóór de Tweede Wereldoorlog en drie over de ‘tweede golf’ vanaf de jaren zestig.

In de eerste drie delen wordt de verhouding mens-dier vanuit een persoonlijk en kleinschalig perspectief benaderd. Verdonk zoomt in op de betekenis en rol van dieren in de nieuwe wereldbeelden van de socialist en vegetariër Ferdinand Domela Nieuwenhuis (deel één) en de christen-anarchist Felix Ortt (deel twee).

Nieuwenhuis propageerde dieren volgens dezelfde maatstaven te behandelen als mensen en stelde soms dieren tot voorbeeld aan mensen. In Ortt's wereldbeeld stonden dieren lager in de hiërarchie dan mensen. Het verschil in visie op de verhouding tussen mensen en dieren wordt door Verdonk op een ingenieuze wijze gekoppeld aan de uiteenlopende visies op de motor van maatschappelijke omwenteling: de socialistische revolutie van Nieuwenhuis versus de morele revolutie van Ortt. Vooral in het deel over Ortt wordt de lezer geconfronteerd met het feit dat Verdonk geen geschiedenis van het vegetarisme heeft willen schrijven. Hoewel Ortt tot ver in de twintigste eeuw een centrale persoon in de vegetarische beweging was, besteedt Verdonk relatief weinig aandacht aan diens activiteiten in de beweging.

Veel nieuwe informatie over de vegetarische praktijk in de eerste golf biedt vooral deel drie; daarin staat meer de praktische verhouding tussen mens en dier centraal. De titel van dit deel, 'Eten in Pomona', verwijst naar de keten van vegetarische restaurants die in de jaren 1910 werd opgericht en die ook niet-vegetarische klanten trok. Door de popularisering van inzichten uit de moderne voedingsleer raakten ook steeds meer niet-vegetariërs bekend met het vegetarische voedingspatroon. Waren wetenschappers in de negentiende eeuw nog bijna unaniem van mening dat vlees onmisbaar was in een gezond menselijk dieet, in de loop van de twintigste eeuw kwamen er tegengeluiden. Kookleraressen maakten nieuwe wetenschappelijke inzichten over de voedingswaarde van groente en fruit bij een breed publiek bekend. En al werd de rauwkostmethode als eetpatroon niet populair, de salade als caloriearm bijgerecht werd dat wel.

In de laatste drie delen over de zogenaamde tweede golf van de vegetarische beweging is het perspectief breder dan in de eerste drie. Niet zozeer personen en hun ideologieën staan centraal, maar meer collectieve initiatieven om de maatschappelijke positie van 'niet-menselijke

dieren' te verbeteren. Na de 'stille revolutie' van de jaren vijftig en zestig, waarin al nieuwe thema's zoals het mondiale voedselvraagstuk en voedselveiligheid werden aangekaart, zorgden vanaf circa 1970 de mediagenieke Kabouters voor vernieuwing en verjonging van de beweging. Zij pleitten voor nieuwe verhoudingen ten opzichte van andere dieren. Macrobiotisch voedsel zou aan deze mentaliteitsverandering kunnen bijdragen. Het ontbrak de Kabouters niet aan elan, maar het beantwoorden van de snel groeiende vraag naar de nieuwe voedingsmiddelen en de coördinatie van de commercie stonden soms haaks op het kabouterbestaan. Al met al bleven de concrete resultaten miniem.

De laatste twee delen staan in het teken van de ongelijke strijd tegen het machtige 'Groene Front' van boeren, wetenschappers en politici. Verdonk ziet een strijdbaarder wordende beweging, met als protagonisten Lekker Dier (1971) en het Dierenbevrijdingsfront van de jaren negentig. De verharding van het verzet – vooral door de laatstgenoemde – lijkt een logische reactie op enerzijds de productiviteitsgroei in de sector en anderzijds de machtsvorming in het Groene Front. Verdonk geeft een pakkende beschrijving van boerderijen die uitgroeiden tot ware fabrieken met dieren als product. De problemen die deze megabedrijven met zich meebrachten drongen door tot het publiek en leidden tot activisme als dat van bijvoorbeeld Lekker Dier. Maar terwijl na 1970 het aantal vegetariërs steeg, nam ook de consumptie van dierlijk voedsel toe. Uiteindelijk kon ook Lekker Dier geen vuist maken tegen het Groene Front en Verdonk ziet de opheffing in 1997 dan ook als een teken van die onmacht. Het lijkt in het verhaal van Verdonk een logische consequentie; na het echec van de vreedzame strategie van Lekker Dier en andere dierenbeschermers restte er maar één optie, die van het gewelddadige optreden van dierenrechtenactivisten. Dankzij de afschrikwekkende beelden van bijvoorbeeld proefdieren bij TNO kon het Dierenbevrijdingsfront in de jaren tachtig nog rekenen op sympathie van

het publiek. Dat veranderde toen naar minder zachtzinnige middelen werd gegrepen, zoals de dreigementen om kippenvlees te vergiften en de aanval op personen die met dierproeven te maken hadden.

In de Epiloog, getiteld 'De Grote Crisis', maakt Verdonk de balans op. Daar word je als lid van de vegetarische beweging – en dat is Verdonk – niet optimistisch van. De crisis in de moderne verhouding tussen mens en dier, die zijn oorsprong heeft in de vroege negentiende eeuw en die in de late twintigste eeuw tot uitdrukking komt in ziektes en uitroeiing van enorme aantallen varkens, koeien en vogels, lijkt ingecalculeerd; de overheid draagt zelfs een deel van de kosten. De economische schaalvergroting in de productie van dieren heeft weliswaar gevoelens van onbehagen opgeroepen en het dierenwelzijn is op de politieke agenda geplaatst, maar de vegetarische beweging is in de praktijk te klein gebleken om de gevestigde belangen te doorbreken.

Verdonk verbergt zijn betrokkenheid – hij was verbonden aan de Stichting Varkens in Nood – niet; ze blijkt uit zijn terminologie en klinkt door in de laatste delen waar het perspectief van de historicus en dat van de betrokkene elkaar soms doorkruisen. Verdonk trapt hier in dezelfde val als feministische historici van de jaren tachtig, de val van het slachtofferperspectief, met in dit geval de 'niet-menselijke dieren' als slachtoffer. Belangrijker is echter dat Verdonk met *Het dierloze gerecht* een rijk menu presenteert, breed van opzet zowel in tijd als in thematiek. Zijn betrokkenheid, die in de latere delen soms tot onnodig partijkiezen leidt, legt in de eerdere delen de basis voor scherpe analyses van de verschillende vegetarische geleidingen. Vanzelfsprekend blijven bij zo'n brede opzet sommige aspecten van de beweging onderbelicht. Ook in dat opzicht – als inspiratiebron voor nieuw onderzoek – is *Het dierloze gerecht* een goudmijn.

Borger, Guus J., Breuker, Philippus en Jong, Hylkje de (eds.), *Van Groningen tot Zeeland. Geschiedenis van het cultuurhistorisch onderzoek naar het kustlandschap* (Obe Postma Rige 5; Hilversum: Verloren, 2010, 164 blz., ISBN 978 90 8704 164 9).

'Dichter fan it Fryske lân': dat was Obe Postma (1868-1963) vóór alles. Daarnaast was hij actief op velerlei andere terreinen waaronder wis- en natuurkunde, landbouwgeschiedenis en landschapsgeschiedenis. Zijn bekendste en tevens belangrijkste werk op dat laatste gebied vormt *De Friesche kleihoewe* uit 1934. Sinds 2006 wijdt het Obe Postma Selskip (www.obepostma.nl) jaarlijks een studiedag aan de nalatenschap van Postma. In 2009 stond de dag in het teken van de geschiedenis van het landschapsonderzoek en had, afgaande op de redactionele inleiding op de sindsdien verschenen congresbundel, als doel in beeld te brengen wat er elders (in de Nederlandse kustregio's) in Postma's tijd aan onderzoek plaatsvond en wat 'de voedingsbodem voor die groeiende belangstelling voor de geschiedenis van mens en land' was.

Zes auteurs doen, met wisselend succes, een poging om deze vragen te beantwoorden. E. Knol benadrukt het belangrijke aandeel dat natuurwetenschappers aanvankelijk hadden in het Groninger landschapsonderzoek. M. Schroor kwijt zich het meest volledig van zijn opdracht: een 'historiogeografie' van Friesland in de periode 1850-1950. Naast natuurwetenschappers speelden in die provincie de beoefenaars van de geakunde of heemkunde een rol van enige betekenis. H. Lambooi beperkt zich tot een analyse van drie achtereenvolgende reconstructies van Hollands Noorderkwartier rond 1300, vervaardigd door respectievelijk G. de Vries Azn., A.A. Beekman en H. Schoorl. De grote betekenis van laatstgenoemde voor de reconstructie van de Kop van Noord-Holland en het westelijke Waddengebied wordt nog eens uit de doeken gedaan door J. Bremer. K. Leenders is de enige die een duidelijke fasering